
PREDGOVOR

U posljednjoj deceniji dvadesetog vijeka većina evropskih zemalja, u okviru krivičnih zakonika ili posebnih (sporednih ili pomoćnih) zakona, u svoje krivično zakonodavstvo uvela je odgovornost pravnih lica za krivična djela. Od bivših jugoslovenskih republika to je prva uradila Republika Slovenija, a poslije 2000. godine njen primjer slijedile su i ostale države. U Bosni i Hercegovini (BiH) u toku reforme krivičnog zakonodavstva 2003. godine ova je odgovornost uvedena u krivično zakonodavstvo države, entiteta i Brčko Distrikta BiH.

Ovo je relativno nova i nedovoljno istražena oblast krivičnog prava, u kojoj postoji više različitih naučnih shvatanja i teorijskih pravaca. Potpuna negacija krivične odgovornosti pravnih lica danas je napuštena, ali i u njenom prihvatanju od strane pojedinih država postoje različiti modaliteti. Osim toga, ovo je dinamična materija, podložna dosta brzim i čestim promjenama, pod velikim uticajem dokumenata međunarodnih organizacija, tako da se ostavlja sve manje prostora domaćem zakonodavstvu da zadrži potpuno nezavisan položaj. U domaćoj literaturi do sada nije objavljena monografija sa ovom temom, pa se nadamo da će ovaj pionirski rad doprinijeti boljem razumijevanju ove do sada slabo istražene i shvaćene materije.

Od svog nastanka, norme krivičnog zakonodavstava su se primjenjivale isključivo na čovjeka kao učinioca krivičnog djela. Samo je čovjek, kao svjesno i voljno biće, mogao da učini krivično djelo, da odgovara za svoje činjenje ili nečinjenje i da bude podvrgnut primjeni zakonom propisanih sankcija. Sa nastankom pravnih lica i od strane pravnog poretka priznavanjem svojstva subjekta prava i pravne sposobnosti tim društvenim tvorevinama, postavilo se i pitanje njihove odgovornosti. U pravnoj teoriji i zakonodavstvu, građanska i administrativna odgovornost pravnih lica je relativno brzo i lako definisana i prihvaćena.

O kaznenoj, a posebno krivičnoj odgovornosti pravnih lica, u početku se nije razmišljalo. Međutim, sa porastom njihovog broja, vrsta i značaja, te krivičnih djela koja vrše ovi kolektiviteti, javila se potreba i pojačao interes nauke i zakonodavca da se odrede prema njihovoj kaznenoj odgovornosti. U suštini, radilo se o potrebi da se odgovori na pitanje da li je moguća primjena kaznenih i krivičnih zakona na pravna lica, dakle njihova odgovornost za kaznena ili krivična djela uopšte ili pak samo za određene vrste tih djela.

Krivičnopravna nauka rano se počela baviti pitanjem da li i pravna lica mogu biti učinioci krivičnih djela, a posebno njihovom kaznenom odgovornošću. Od početnog stanovišta starog rimskog prava da pravno lice (ortakluk) ne može

počiniti krivično djelo („*societas delinquere non potest*”),¹ preko učenja sred-njovjekovnih mislilaca, rasprava buržoaskih filozofa i pravnika, konačno je prihvaćeno mišljenje da i pravna lica mogu biti učinioi kaznenih ili krivičnih djela i da za to mogu biti podvrgnuti krivičnoj ili nekoj drugoj vrsti kaznene odgovornosti, te primjeni krivičnih sankcija.

Ovome je posebno doprinijela velika opasnost koju kriminalitet pravnih lica predstavlja za jednu državu, ali i za međunarodnu zajednicu. Ta opasnost je posebno došla do izražaja u oblasti privrednog, finansijskog i fiskalnog kriminaliteta, a u novije vrijeme i u oblasti vršenja drugih teških krivičnih djela, kao što su: trgovina ljudima i oružjem, terorizam, ekološki, kompjuterski i drugi oblici savremenog, pa i organizovanog kriminaliteta.

Ovo je veći broj različitih, veoma teških i složenih krivičnih djela koja čine fizička lica, sa svojstvom odgovornih ili službenih lica u pravnom licu. Ta fizička lica svoje radnje izvršenja krivičnog djela preduzimaju u ime i za račun pravnih lica koja predstavljaju. Tako svojim činjenjem ili nečinjenjem fizičko lice, kao odgovorno ili službeno lice u pravnom licu, uvodi i pravno lice u zonu kažnjive djelatnosti i odgovornosti za tu djelatnost. Odgovornost fizičkih lica za različite oblike i vidove kriminaliteta zasnovana je na krivici (umišljaju ili nehatu), za koju se traži svijest i volja, dok je kriminalitet pravnih lica u odnosu na to specifičan jer svijest i volja nisu njihovo svojstvo (pa se ovdje radi o objektivnoj odgovornosti za samu prouzrokovanu posljedicu krivičnog djela).

Raznovrsnost krivičnih djela fizičkih lica, kao odgovornih ili službenih lica, i pravnih lica u obimu u kojem se ona vrše, pred kraj 20. vijeka počela je da ugrožava razvoj pojedinih država, njihovu privrednu održivost, ali i da ozbiljno destabilizuje svjetsku ekonomiju. U te nedozvoljene kriminalne aktivnosti često su bile uključene moćne multinacionalne kompanije, a ponekad i cijele države, što je ovaj problem na prelasku u 21. vijek posebno zaoštrilo. Zaštita ovih dobara nacionalnim zakonodavstvom, ali i u okviru međunarodne zajednice, postala je nužnost.

Klasični koncept krivičnopravne zaštite u nacionalnim krivičnim zakonodavstvima, koji je zasnovan na krivici učinioa, nije u potpunosti obezbjeđivao ovu zaštitu. Stoga je rješenje pronađeno u uvođenju novih oblika krivične odgovornosti koja je zasnovana na objektivnim kriterijumima kao što su: odgovornost za nesvjesni nehat, komandna (zapovjedna ili starješinska) odgovornost, odgovornost za krivična djela učinjena putem štampe i drugih sredstava javnog informisanja, kao i odgovornost pravnih lica. Ova objektivna odgovornost pravnog lica postoji istovremeno i paralelno sa subjektivnom krivičnom odgovornošću fizičkog lica. Standardi odgovornosti pravnih lica za krivična djela utvrđeni su u međunarodnim dokumentima vezanim za ovu oblast, a svaka država na podlozi međunarodnih dokumenata, prema svojim potrebama i interesima, posebno uređuje konkretne oblike krivične odgovornosti.

¹ D. Stojčević, A. Romac, *Djectae et regulae iuris*, Beograd, 1984. godine, str. 501.

Nova rješenja o odgovornosti pravnih lica za krivična djela moraju imati svoje uporište u naučno zasnovanoj podlozi, koja treba da objasni razloge i ciljeve njihovog prihvatanja i odstupanja od ranije prihvaćenih teorijskih stavova i zakonodavnih rješenja. S druge strane, to traži shvatanje ovog instituta i poznavanje njegovog razvoja, od najranijih začetaka do savremenog doba, njegovu etiologiju i fenomenologiju, prilagođavanje kriminalne politike i ciljeva koji se žele postići.

Za prihvatanje i uvođenje odgovornosti pravnih lica neophodno je da se odredi i definiše: pod kojim uslovima pravno lice može biti izvršilac krivičnog djela, objasni i uspostavi veza između fizičkog i pravnog lica, koji su uslovi krivične odgovornosti, osnov njenog isključenja, isključenje postojanja krivičnog djela, pokušaj, produženo krivično djelo, sistem krivičnih sankcija i slično. Iz toga proizilazi dilema da li se u konkretnom slučaju radi o krivičnoj odgovornosti pravnih lica ili odgovornosti pravnih lica za krivična djela. Ova dilema nije samo terminološke prirode, već se nameće i kao suštinsko pitanje izvorišta i određenja ove odgovornosti. Osim toga, ostaje otvoreno pitanje da li je uvođenje krivične odgovornosti pravnih lica efikasnije od neke druge vrste kaznene odgovornosti (npr. administrativne, prekršajne), koja zadovoljava međunarodne obaveze, ali i ostvaruje dovoljno efikasno sankcionisanje nedozvoljene djelatnosti.

Ako se zakonodavac odlučuje za prihvatanje odgovornosti pravnih lica za krivična djela, onda nije bez značaja da li ovu materiju propisuje u okviru postojećih krivičnih zakona ili u posebnom zakonu (npr. Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična djela). Ovo nije samo problem zakonodavne sistematike, već mnogo složenije pitanje, koje sve prednosti i nedostatke obično pokazuje kada dođe do praktične primjene zakonskih rješenja. Određena iskustva zemalja koje su prihvatile uvođenje ove vrste odgovornosti za krivična djela već postoje. Ona su korisna za sagledavanje efekata koji su postignuti takvim rješenjima, ali mogu da posluže za potpuniji i realniji pristup ovoj materiji i u državama bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ).

Ovo ukazuje na veliki značaj sveobuhvatnog naučnog istraživanja pojma, osnova, prirode, karakteristika, oblika i vidova ispoljavanja i fenomenologije krivičnih djela pravnih lica, odnosno karakteristika učinilaca ovih djela, te načina, oblika i metoda suprotstavljanja ovakvim teškim i opasnim kriminalnim pojavama, posebno kada se ima u vidu uticaj rezultata ovakvih istraživanja na zakonodavca u pravcu unapređivanja krivičnopravnih i krivičnoprocesnih rješenja u zakonskom tekstu *de lege ferenda*. Sve ovo nam je dalo solidnu osnovu u nastojanju da istražimo i objasnimo ulogu novih zakonskih rješenja, ali i da predložimo mjere za prevazilaženje i otklanjanje problema i nedostataka uočenih u primjeni u sudskoj praksi.

Nadamo se da će sprovedeno istraživanje i njegovi rezultati da posluže i sudskoj praksi kod pravilnog i zakonitog kvalifikovanja životnih situacija i njihovog podvođenja pod zakonske odredbe o utvrđivanju krivične odgovornosti i izricanja krivičnih sankcija prema pravnim licima, kao i njihovim odgovornim

licima kao učiniocima različitih krivičnih djela iz Krivičnog zakona, odnosno iz sporednog zakonodavstva i drugo, sa aspekta kriminalističke prakse, odnosno efikasnog otkrivanja i dokazivanja izvršenih krivičnih djela ove vrste i otkrivanja njihovih učinilaca.

Sa tim ciljem u radu su izloženi: pojam, karakteristike, elementi i vrste kaznenih djela (kao javnopravnih delikata) u savremenom kaznenom pravu, kao što su: krivična djela, privredni prestupi i prekršaji, te pojam i osobenosti subjekata ovih delikata (aktivnog i pasivnog subjekta).

Opisane su karakteristike pravnog lica kao subjekta krivičnog djela, pojam i vrste pravnog subjekta (koji uključuje fizičko i pravno lice), njihove karakteristike, a potom slijedi izlaganje specifičnih karakteristika pojedinih vrsta pravnih lica kao što su: građanskopravno lice, društvenopravno lice, državni organi i organi lokalne samouprave i država kao pravno lice.

Analizirana su različita teorijska shvatanja o pravnom licu kao subjektu krivičnog djela. Dat je pregled istorijskog razvoja osnova krivične odgovornosti pravnih lica od najstarijih vremena (starog i srednjeg vijeka) do savremenog doba, u inostranom pravu, a potom i u domaćem pravu (pravu bivše SFRJ). Posljednji dio ovog dijela sadrži kritički osvrt na niz međunarodnopravnih akata univerzalnih i regionalnih organizacija koje su u 20. vijeku uspostavile sistem krivične odgovornosti pravnih lica za pojedine vrste krivičnih djela, odnosno za pojedine situacije ili za pojedina pravna lica.

Predstavljene su osnovi i karakteristike krivične odgovornosti pravnih lica u uporednom krivičnom zakonodavstvu, sistem odgovornosti pravnih lica za krivična djela i sistem krivičnih sankcija shodno zakonskim rješenjima iz više evropskih zakonodavstava, i to: zakonodavstava država bivše SFRJ, važnijih zakonodavstava zapadnoevropskih država, zakonodavstava skandinavskih država i zakonodavstava istočnoevropskih država (Ruska Federacija), te zakonodavstva azijskih zemalja (Kina), završno sa analizom izloženih uporednopravnih rješenja, njihovim sličnostima, odnosno razlikama.

Centralni dio ovog rada posvećen je pravno-teorijskoj analizi karakteristika odgovornosti pravnih lica za krivična djela prema zakonskim rješenjima u BiH. Poslije izlaganja opštih karakteristika krivične, privrednoprestupne i prekršajne odgovornosti pravnih lica, slijedi izlaganje o osnovima i granicama odgovornosti pravnih lica, te o odgovornosti pravnih lica pri promjeni njihovog statusa. Posebno se daje kritični osvrt na primjenu opštih instituta krivičnog prava u odnosu na specifične karakteristike odgovornosti pravnih lica kod: pokušaja, saučesništva, produženog i kolektivnog krivičnog djela, pravnih posljedica osude i dr.

Važan dio je izlaganje o pojmu, prirodi, uslovima za izricanje i vrstama krivičnih sankcija (kazne i mjere bezbjednosti) koje nadležni sudski organi mogu da izreknu pravnom licu kao učiniocu krivičnog djela, te o postupku za njihovo izricanje, odnosno izvršenje u svakom konkretnom slučaju.

Posljednji dio rada je, zapravo, analiza pojedinih slučajeva utvrđivanja krivične odgovornosti pravnih lica za krivična djela u sudskoj praksi. Ovaj dio prvo sadrži analizu krivičnih djela koja mogu da izvrše pravna lica, sa njihovim karakteristikama, oblicima ispoljavanja i fenomenološkim obilježjima prilikom ispoljavanja u praksi. Drugo, tu je takođe izložena analiza obima, dinamike i strukture krivičnih djela pravnih lica u sudskoj praksi, počev od 2003. godine, kada je ovaj oblik krivične odgovornosti uveden u krivično pravo BiH. Ovdje se radi, zapravo, o empirijskom istraživanju posmatranih krivičnih djela u sudskoj statistici prema raspoloživim podacima organa krivičnog pravosuđa: policije, tužilaštva i suda. I konačno, u ovom dijelu je takođe izvršena analiza politike krivičnog gonjenja pravnih lica kao učinilaca krivičnih djela, te analiza efikasnosti sudova prilikom rješavanja ovih krivičnih djela, kao i analiza kaznene politike sudova.

U okviru zaključnih razmatranja predložene su i mjere za povećanje efikasnosti nadležnih državnih organa u preduzimanju različitih mjera, sredstava i postupaka u suprotstavljanju različitim oblicima i vidovima ispoljavanja krivičnih djela pojedinih pravnih lica. Naravno tu je dat i prijedlog mjera za otklanjanje uočenih nedostataka, nedorečenosti i nejasnoća u zakonskim rješenjima.

Autor